

O potřebě elit

Michal Stehlík

AULA, 2018, Vol. 26, No. 1-2: 20-23

Charakter, společenská pozice a vize vysokých škol v České republice se od roku 1989 zcela radikálně proměnily. Je to nejen součet kvantitativních údajů, počtu vysokoškolských institucí, počtu studentů i absolventů, čísla mezinárodních mobilit či struktura a rozhojnění studijních programů. Žádný součet nemůže postihnout změnu charakteru, identity a společenské role.

Pro pochopení stavu a zamyšlení nad výhledem je nutné respektovat a zahrnout do uvažování nejméně dva klíčové aspekty. Předně mezinárodní souvislosti a spolupatříčnost k evropskému vzdělávacímu prostoru. Dále pak proměnu společenské a historické situace naší společnosti nejen po roce 1989, ale obecně mezi klasickou formou vysokoškolského vzdělání v tradici 19. století, až ke strukturální změně od 90. let 20. století. Mezinárodní spolupatříčnost se projevuje především v postupném strukturování studia na stupně Bc., Mgr. a, Ph.D., přičemž jedním z hlavních ideových důvodů tohoto dělení je nejen flexibilnější profil absolventa, ale především otevření dveří pro mnohem masovější mobilitu, srovnatelnost vysokoškolských prostředí. Jedná se o důležitý charakter, který doslova vpadl do dosavadního uvažování o způsobu, průběhu a podstaty studia. Vedle toho je zcela zásadní ohlédnutí za českou (rakouskou?) vysokoškolskou tradicí.

Moderní univerzity 19. století (pokud je zakotvíme v humboldtovském modelu)¹ se každopádně rozvíjely jako elitní místa, která měla vychovávat budoucí elitu správy i řízení státu. Souviselo to logicky i se sociální stratifikací společnosti. Bylo přirozené vnímat (a akceptovat) poměrně ostré hranice společenské struktury, v této logice bylo stejně tak přirozené, že podobně elitní bylo studium. Přístupnost k němu byla daná ekonomicky a díky stipendijním podporám částečně i talentově; samostatnou otázkou je studium žen a jeho otevření až ke konci 19. století. První republika přinesla zvýšenou demokratizaci v přístupu ke studiu, což souviselo jak s charakterem státu, tak se sociálním vzestupem větší části společnosti. I přes tuto demokratizaci byl počet studentů stále oproti dnešku poměrně nízký a jejich společenské uplatnění logicky stále představovalo přístup k profesním elitám státní správy, akademického světa, specializovaných profesí právníků, mediků či techniků. Jakkoliv by se pak zdálo, že komunistický režim se svou tezí o společenské rovnosti proměnil přístup k vysokoškolskému vzdělání, skutečnost byla jiná. Komunisté samozřejmě tvrdě zasáhli i do vysokoškolského prostředí, otevřeli jej v první fázi

---

¹ Friedrich Wilhelm Christian Karl Ferdinand von Humboldt (1767- 1835), německý diplomat, filozof, zakladatel Humboldtovy univerzity v Berlíně. Ve svém konceptu propojoval univerzitu jako místo bádání i výuky, nikoliv jen mechanického vyučování známého.

někdejšími nižšími sociálními třídami – včetně absurdních rychloškol pro komunistické právníky², naopak se snažili školy odepřít někdejšími buržoazními, „kulackým“ či šlechtickým potenciálními akademikům. To, co ovšem zůstalo v charakteru vysoké školy zakotveno i přes tyto revoluční postupy, byla jistá elitnost studia – nedochází skokově k navýšení počtu vysokoškolských studentů. Když se podíváme na čísla vysokoškolských studentů v roce 1989 a 2018, vidíme, že ke kvalitativnímu skoku – spíše skoku do propasti, pokud hovoříme o kvalitě – je radikální proměna po roce 1990. V roce 1989 studovalo na vysokých školách 118 tisíc studentů, v roce 2018 je to již 368 tisíc.³ Toto číslo ještě více zarazí, když si uvědomíme, že pokud bylo v roce 1980 v České socialistické republice 393,5 tisíce obyvatel s vysokoškolským vzděláním, je to téměř totožné číslo s tím, kolik lidí aktuálně vysokou školu studuje... S elitností samozřejmě souvisela i představa o profesním a společenském zakotvení absolventů. Co se tedy po roce 1990 změnilo, že můžeme hovořit o kvalitativní změně?

Předně již zde bylo výše uvedeno číslo nárůstu počtu studentů, což musí logicky ovlivnit kvalitu studentů i absolventů, stejně tak je zásadním numerickým skokem samotný počet vysokoškolských institucí a studijních programů. A stejně tak jsem výše naznačil další strukturální změnu ve strukturování studia na nové druhy, zejména „rozdělení“ dosavadního historického zvyku soustředěného monolitního studia. To jsou však čísla a struktura – co to vypovídá o charakteru, společenské pozici a proměně? Předně, vysoké školy při navýšení počtů musely logicky ztratit pozici elitnosti, výjimečnosti a jedinečnosti. Souvisí to nejen se studiem samotným, ale také s pracovním trhem, ekonomickou realitou, proměnou společnosti a profesním uplatněním. Zde se neobejdeme bez pohledu na profesní strukturu zaměstnanosti a její proměnu ve 20. století. Pokud v českých zemích pracovalo v roce 1921 v zemědělství více než 30 % ekonomicky aktivních obyvatel, naopak ve veřejné správě a ve službách pod 20 %, situace v roce 2011 je již zcela jiná – poměr se proměnil: 3 % v zemědělství, naopak ve veřejné službě a ve službách je přes 45 % ekonomicky aktivních osob,⁴ což zároveň představuje potřebu naplnit jistou vyšší mírou kvalifikovanosti zaměstnanost v tomto dynamicky a obrovsky se rozvíjejícím prostředí. Průmysl se pohybuje v mírně klesajících číslech, ale i ten absorbuje zvýšenou potřebu kvalifikované práce. Vysoké školy zde již nejsou pro naplnění úzkého profilu mimořádně kvalifikovaných profesí, jsou zde třeba pro naplnění objemné hmoty průměrně kvalifikovaných činností, na které není tak docela dobře možné se připravit na úrovních středních škol. To je první a zásadní moment ztráty elitnosti. Musím v této souvislosti připomenout názory mnoha pragmatických politiků, pro které je JEDINÝM smyslem vysokoškolského studia konkrétní profesní příprava, rezignují tak na obecnou vzdělanost oproti praktickému využití. Zejména se to projevuje v diskusích

² Je smutně symbolické, že jednou z absolventek podobné rychloškoly pro právníky byla i jedna z prokurátorek politického procesu s Miladou Horákovou v roce 1950 Ludmila Brožová-Polednová, absolventka dvouleté Právnické školy pracujících.

³ Zdroj: Český statistický úřad.

⁴ Svoboda, P. : Struktura zaměstnanosti v Česku, In Svoboda, P., Nemeškal, J. *Struktura zaměstnanosti v Česku. Specializovaná mapa*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2014.

o školném, kde je vysokoškolské vzdělání některými, jako například bývalým prezidentem Václavem Klausem, považováno za soukromý statek a investice do něj se má tak odehrávat na úrovni finančního příspěvku.⁵ Jak konstatuje ve své práci na obhajobu liberálního vzdělávání americký politolog indického původu Fareed Zakaria, tato rezignace je nebezpečná, neboť úzký profil praktických znalostí a dovedností znemožňuje schopnost komplexního pohledu, stejně jako svazuje absolventy i z praktického hlediska, neboť je bariérou pro dnes tolik potřebnou flexibilitu.⁶

Dalším významným důsledkem masifikace je nejen charakter absolventů, ale i jejich vnímání ve společnosti. Pokud totiž bude společenské vnímání zakotveno v lapidárním závěru, že „bakaláře má dnes každý“, nejedná se jen o jakési obecné opovržení, ale také o oslabení role vysoké školy. Jakkoliv přitom žijeme v posledních desetiletích, dle slov nedávno zesnulého polského sociologa Zygmunda Baumanna, v tekuté době, potřeba jasnější společenské stratifikace – a potřeba elit, se nemění.⁷ Pouze jsou nahrazovány elitami ekonomickými, politickými, šoubyznysovými, které však ve většině nedisponují ani vzděláním, ani pochopením složitostí společenské situace. V našem českém prostředí je ještě tato situace specificky posunuta zkušeností s komunistickým režimem, který sice neproměnil elitnost studia, ale udělal zcela zásadní a radikální kroky k nivelizaci společenských struktur, včetně vytvořené a pěstované skepsi vůči „buržoazní inteligenci“, oproti „selskému rozumu“. Dozvuky tohoto přístupu pak nejsou jen ke konci 80. let či v transformačních devadesátých letech, ale nacházíme je i zcela aktuálně v definicích o „pražské kavárně“ ze strany prezidenta Miloše Zemana – je to stavění domnělých intelektuálních elit proti „prostému a obyčejnému člověku“.⁸ A tato situace se bezprostředně týká role i pozice vysokých škol.

Kudy však z této situace dnes? S vědomím vývoje, dědictví komunistického režimu, překotného vývoje od roku 1990, včetně návaznosti na evropský vzdělávací prostor, s vědomím ekonomických i společenských mantinelů. Je zjevné, že společenské vnímání vysokých škol jako elitních pracovišť se nezmění žádným konkrétním krokem, je to otázka vývoje. Otázkou samozřejmě je, zda podobné elitní vnímání vůbec potřebujeme. Jsem přesvědčen, že jednoznačně ano, neboť je bezprostředně svázáno s důvěrou, že určitá část společnosti má přece jen vyšší vzdělání a schopnost chápat – i řešit – společenské problémy. Zároveň se nelze vrátit do situace před rokem 1990, případně 1938, realita je bezpochyby jiná. Neobejdeme se bez profesních oborů, důrazu na mobilitu, stejně jako bez důrazu na flexibilitu. Musíme si však uprostřed těchto praktických „potřeb“ uvědomit důležitost obecné liberální vzdělanosti, která se musí svobodně

⁵ V roce 2012 například Václav Klaus v debatě na České zemědělské univerzitě konstatoval: „*Jsem stoprocentně přesvědčen, že jako princip placení za soukromý statek, kterým je vysokoškolské studium, je (školné) v principu správné.*“

⁶ Zakaria, F. *Obrana liberálního vzdělání*. Praha: Academia 2017.

⁷ Baumann, Z. *Život ve věku nejistoty*. Praha: Academia 2008.

⁸ Výrok začala v roce 2000 používat Občanská demokratická strana, zpopularizoval jej až prezident Miloš Zeman. „*Každý může vyjádřit svůj názor. Pouze pohrdám těmi lidmi, kteří se domnívají, že jejich názor je nadřazen. A to je právě to, čemu říkám pražská kavárna. Často, ne vždy, jsou to neúspěšní politici. Lidé, kteří odešli s ostudou z politiky – ať už to byl Jan Ruml, lžidoktor Jan Kalvoda. Proč zrovna ti mají být svědomím národa?*“, Miloš Zeman na návštěvě Moravskoslezského kraje 2016.

rozvíjet nad horizontem profesních znalostí. A ta nebude možná bez institucí, které budou právě tuto vzdělanost garantovat. Dostáváme se tak k průběžně a již dlouhodoběji diskutovanému tématu diverzifikace vysokoškolských institucí. Osobně to považuji za první a nutný krok, aby se i viditelně strukturálně oddělil charakter vysokých škol. Samozřejmě při jisté – nutné – moudrosti politických elit a finanční podpoře takto definovaných škol, které budou zdánlivě nepraktické, ale bez jejichž kvalitativní náročnosti a jisté nutné vysoké míry intelektuální svobody se neobejdeme.⁹ Uvnitř těchto institucí se pak musí navrátit vědomí elitnosti a potřeby elit – nikoliv selektivního a odtrženého elitářství, vědomí spjaté s chápáním spoluzodpovědnosti za vývoj společnosti. Nepůjde o konkrétní krok, který bude sám o sobě řešením. Je to samotný předpoklad pro další vývoj a poměrně dlouhý proces. Je totiž přese všechno stále nesporné, že vývoj společnosti a vysokých škol je propojen, takže pokud postupně rezignuje na vzdělání většina společnosti, která určuje politický směr, nesmí na něj rezignovat samotné vysoké školy.

doc. PhDr. Michal Stehlík, Ph.D.

michal.stehlik@ff.cuni.cz

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Náměstí Jana Palacha 2

116 38 Praha

---

⁹ Nechávám v této úvaze zcela stranou otázku školného.